

Nikola Polak

HR - 10000 Zagreb, Dukljaninova 1

Izvorni znanstveni članak • Original Scientific Paper
UDK • UDC 72.013**Rukopis primljen • Manuscript Received: 16.04.1997.**
Članak prihvaćen • Article Accepted: 03.12.1997.

Aksiološko razmatranje arhitektonskog oblika

Axiological Analysis of Architectural Form

Ključne riječi • Key wordsaksiološka metoda
morfološki slojevi
opće arh. vrijednosti
teorija arhitektureaxiological method
morphological strata
general arch. values
theory of architecture**Sažetak • Abstract**

Da bi se uspostavila oblikovateljska metoda utemeljena na izvorno arhitektoničkim vrijednostima, potrebno je provesti analizu morfoloških slojeva putem kojih se postvaruje naša sklonost prema izraženosti i razgraničenju, pojavljivanjem prostorije. Na toj analizi temeljimo nastajanje općih i na njima dograđenih posebnih arhitektonskih vrijednosti.

A design method based on elementary architectural values can be established using morphological strata analysis, through which we realize the expression and delimitation we wish to achieve by the appearance of the room. The development of general architectural values, and of the special architectural values that are built into them, is based on this analysis.

* Građa izložena u ovom članku dorađeni je ekscerpt iz autorove doktorske disertacije: *Morfološki slojevi i na njima nadograđene arhitektonske vrijednosti* (obrađeno na Arhitektonskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, 1994)

■ "Nijedna znanost nema stalno jedan isti predmet ispitivanja ni stalno jednu istu metodu."

Pri svakome metodološkom naporu ta nas tvrdnja iz Heisenbergove *fizike i filozofije* odvrća od metodološkog determinizma, jer se baš u njemu krije opasnost od scijentističkih metoda. Da bi se mogao svladati ukupni metodološki inventar, potrebno je najprije uspostaviti vlastitu nadređenu filozofijsku poziciju, dakle eminentno aksiološku odluku, kojom će vrijednosti ispitivanog materijala izbjegavati paradigmatške, ali i metodološke zamke.

Nužnost toga, ma koliko teškog postupka nalazimo u tezi da je za svako ispitivanje arhitektonskih odnosa unutar oblikovane strukture potrebna stanovita morfološka analiza. Iščitavanje, razumijevanje i objašnjavanje oblika, bez obzira na to vodilo se ono eksperimentalnim, stukturalističkim, formalističkim ili kakvim drugim scijentističkim postupkom, mora uzeti u obzir i hermeneutičke pokušaje, i fenomenološke opise struktura, ali i kulturološka, pa i antropološka ispitivanja. Sve te postupke podupire neka filozofska koncepcija koja izmiče između determinizama i relativizma vrijednosti. Iako sasvim suvremene koncepcije znanstvene metode odobravaju eklektičko mišljenje u njegovu pozitivnom smislu, čini se da baš nijedna ne odobrava dvojbu o pronalaženju nadređene filozofske pozicije. Utoliko se diskusija o specifično arhitektonskim vrijednostima nameće kao *conditio sine qua non* izgradnji relevantne oblikovateljske metode.

1. Problem metode

Da bismo opravdali odabir takve nadređene pozicije, proučavajući opcije moramo dokazati da našoj poziciji doista pripada ta nadređena uloga u smislu istraživačke perspektive toliko svrsishodnih posebnih znanosti koje se bave formom i njezinim vrijednostima.

Ali moramo dokazati i da možemo izbjeći pretjerano uopćene sudove koje bi mogli uzdrmati upravo rezultati tako primijenjenih posebnih istraživačkih metoda i, naposljetku, da možemo izbjeći zamku metodološkog monizma u kojem će jedna od odabranih metoda toliko nadjačati rezultate ostalih da zamijeni mjesto s nadređenom filozofskom, u našem slučaju aksiološkom pozicijom i postane konvencijom vrijednosti za sebe, kao što je to s katastrofalnim posljedicama za stanje duha uspio učiniti pozitivizam. Takva se vrijednosna pozicija mora postaviti kao zapreka i za relativizam i za apsolutizam metode. Ona mora omogućiti istodobno pozorno promatranje istraživačkih rezultata dobivenih posebnim metodama, njihovu integraciju, ali i fokusiranje na konkretni problem, genezu i funkciju pojave, odnosno na strukturu samu. Svaka takva koncepcija nužno mora moći izbjeći i zamke eklekticizma. Kratko rečeno, aksiološka analiza, uključujući pojedine koncepcije koje dosežu do približnih istina, ne može se zadovoljiti jednostavnom aligacijom, pukom mješavinom pojedinačnih dosega. Taj će se problem najjasnije ocrtati razmotrimo li pojam filozofske metode. Taj pojam može značiti da je izabrana metoda jednostavno dio određenog *Weltanschauunga*, sa svim njegovim javnim, ali i skrivenim odrednicama koje sežu sve do sfere ideologije. U takvom smislu ona nameće prednost ispitivačkih postupaka i premda teži strukturalističkom određenju, svojom unutrašnjom hijerarhičnošću, koju trajno kontaminira ideološki aspekt, ona može iznevjeriti vjerodostojnost svojih "ciljanih dosega", ma koliko se oni činili

SL. 1. Sikionska riznica**FG. 1.** Sikion treasury**SL. 2.** Razdjel i prostorija**FG. 2.** Partition and room

važnima. Na drugi način utvrđena, nadređena metoda može izbjegavati takvo akcentiranje metodičke korisnosti, dakle, način interpretacije i granice doseg problematike, odnosa s posebnim metodama i stupanj do kojeg tu metodu mogu, pripadajući etiološki određenom filozofskom polju, apsorbirati druga polja. Takvo "paragmatično" stajalište zahtijeva asimilaciju jer nadređena metoda posjeduje sposobnost građenja takvih značenjskih struktura koje pomažu objašnjavanju i razumijevanju i ostalih usporednih ili podređenih struktura, a da svoje rezultate nameće kao postulate. Ona, dakle, iz ideološke sfere prelazi u operativnu i bez obzira na filozofske sporove zaobilazi svaku drugu vrstu verifikacije osim one operativne. Njezina je temeljna prednost što, tako postavljena, ne izbjegava ono što je normalno i poželjno u razvoju svake

znanosti, a to je bavljeno metodološkom samoanalizom. Zato svoje aksiološko polazište moramo temeljiti, u duhu Heizenbergove ideje, na plastičnosti, a ne na rigidnosti vlastitog ispitivanja. Aksiološka se ispitivanja zbilja nude kao idealna za takav način razmatranja ako je arhitektonika doista svrhovito usmjeren izgrađivački proces.

Znanost o vrijednostima nudi se kao čvrsta polazna točka iz koje mogu započeti uspješne metodološke projekcije u području arhitektoničkih struktura.

Kad smo već prihvatili tvrdnju da pojam znanstvenog zakona nije stvar dekreta nego nešto što mora biti primjereno mnogostrukoj istraživačkoj praksi i time se priklonili preuzimanju metodološkog rizika, onda to samo znači da znanost shvaćamo kao skupinu takvih istraživačkih operacija zahvaljujući kojima sa stvarnim činjenicama općimo posredno, a nikako ne neposredno. Zato umjesto da govorimo o znanstvenim zakonima, rađe govorimo o njihovim varijantama s obzirom na proučavani predmet i raznolikosti ispitivačkih strategija. Time jednostavno uzimamo u obzir one "korektivne činitelje" koji se redovito javljaju kao neočekivane unutrašnje hijerarhije u svakom ispitivanom sustavu. Tako i građevina u svojim brojnim varijantama, osim svoje osnovne organizacije koju smatramo "dobrom" jer je inače ne bismo dalje promatrali, od primjera do primjera pokazuje "bolja" i "lošija" rješenja. Korektivni činitelji izvedeni iz pridjeva *doobar* koji označuje stupanj ili količinu neke kvalitete sigurno pripada području prosudbe vrijednosti. Da bismo olakšali tu istragu, ovako ćemo definirati predmet i područje aksiologije:

Aksiologija se ne bavi samo kvalitetama, nego su kvalitete osnova na kojoj se izgrađuje klasa "vrijednih predmeta".¹

Mi ne možemo definirati pravi aspekt aksiološkog razmatranja, njegovu pravu važnost za naše posebno područje razmatranja prije nego utvrdimo što su to uopće "vrijednosti".

U svojoj *Estetici* Hartman navodi sljedeće klase vrijednosti ako su se one dosad otvorile filozofskom pogledu: vrijednosti dobra, vrijednosti ugone, vitalne vrijednosti, moralne vrijednosti, estetske vrijednosti i spoznajne vrijednosti - upravo je samo jedna vrijednost "istina".² Navodeći ih tako, Hartman odmah upućuje na relativnu jasnoću te podjele, ali i na poteškoću koju izaziva njihovo razgraničavanje i njihov međusobni odnos. Za uklanjanje te aporeme bit će povoljno njihovo ispitivanje unutar arhetipskog predloška zvanog Megaron (sl.1).

Ima li Megaron vrijednost nekog dobra? Odgovor se nameće, ali s dodatnom osobitošću: Megaron nije "dobro sam po sebi", već samo "za nekoga", i to upravo za nekoga od svakovrsnih korisnika s kojima sustav zvan Megaron u svojem postojanju interferira na različite načine. Hartman kaže da sve ono što je prikladno za neko biće

ima za njega - ali i samo za njega, a ne po sebi, vrijednost dobra, vrijednost koristi.³

Na primjer, vrijednost prebivanja za neku vrstu svakovrsnog korisnika. Zato su po Hartmanu vrijednosti dobra samo vrijednosti za bića i odnose se na nosioce vitalnih, ali i duhovnih vrijednosti, pa su utoliko utemeljene i u višim klasama vrijednosti, posljednjim trima koje se zovu i duhovne vrijednosti.

Ima li onda Megaron i očite vitalne vrijednosti, ima li pritom i

1 Hartman, N. (1979), *Estetika*, BIGZ, Beograd.

Opaska: klase vrijednosti i temeljna aksiološka analiza razmatrani u ovom odjeljku, radi kratkoće i boljeg razumijevanja problema arhitektonskih vrijednosti slobodnije su preuzeti dijelovi teksta od str. 390 do str. 405, pri čemu su ključne autorove misli i termini istaknuti navodnicima, a samo su važniji citati izdvojeni u cjelosti i indeksirani kako slijedi.

2 *Ibid.*: 390.

3 *Ibid.*: 392.

neke vrijednosti ugone? Topao zimi, hladan ljeti, Megaronove se vrijednosti ugone također temelje na vitalnim vrijednostima, samo je ovdje riječ o čistim vrijednostima subjektivnosti bića, a ne o vrijednostima samog objekta. Važno je pritom razumjeti kako govorimo o vrijednosti "doživljene ugone", a ne o vrijednosti onoga što izaziva ugodu. Također je potrebno prisjetiti se da Megaron, ondje gdje se on kao sustav presijeca s vlastitim ambijentom i, osim toga, s različitim korisnicima, moramo promotriti i u kategoriji "vrijednosti stanja stvari". Taj su pojam skovali fenomenolozi za sve ono što nema samo "formu stvari" već čini i "jedno stanje stvari, a da time nisu mislili na novu klasu vrijednosti", veli Hartman, nego samo na drukčiji oblik vrijednosti dobara kao stjecaj događaja. Treba dobro zapamtiti tako objašnjen oblik vrijednosti jer će pojam događaja u kasnijem razmatranju zauzeti središnje mjesto naših metodoloških napora.

Iz svega toga zaključuje Hartman da određivanje klasa vrijednosti prema prirodi njihova nosioca nije učinkovito, a što pogotovu vrijedi za duhovne vrijednosti, jer iako sve imaju mjesto u duhovnom životu, one nipošto nemaju istog nosioca. Nosilac moralnih vrijednosti je isključivo čovjek kao biće i njemu kao personalnoj vrijednosti pripadaju i vrijednosti činjenja. "Za vrijednost istine", ističe Hartman, upravo je obrnuto, "njezin nosilac nije čovjek", istinita može biti samo njegova predodžba ako odgovara stvari. Glede estetskih vrijednosti, i dobra, i ugone, i stanja stvari mogu biti nositelji vrijednosti, "ali estetska vrijednost predmeta nije... vezana za ono što je čulno dano, nego za odnos pojavljivanja ili za njemu ekvivalentan odnos formiranja", veli Hartman, pa je estetska vrijednost, poput moralne ili spoznajne, vrijednost proizašla iz djelovanja, iz akata. Ona, dakle, postoji za živi duh kojemu se nešto može "pojaviti" i uvijek pripada nekoj stvari "samo za nekoga", kao i vrijednosti dobra. No postoji temeljna razlika jer je za vrijednost dobara očito riječ o realnom odnosu prema subjektu, bez obzira na svijest o tom odnosu, u ovom primjeru o karakterističnom odnosu svijesti. Megaron je, znači, "dobar" za svog stanara jer mu koristi, a da toga i ne mora biti svjestan, ali je Megaron "lijep" za svog stanara ako za njegovo opažanje postoji odnos "pojavljivanja" i pokazuje mu se u svijesti oblik, boja ili suglasje elemenata i cjeline sustava zvanog Megaron. No može li taj isti Megaron prema svom obitavatelju pobuditi postojanje neke moralne vrijednosti? Ne samo prema obitavatelju nego i prema svakovrskom korisniku, glasit će točan odgovor, jer

"moralne vrijednosti i nevrijednosti i pripadaju takvim aktima, držanjima i nastrojenjima koja, osim sa stvarima, imaju posla i s osobama".⁴

Doista, Megaron ne može biti moralan, ali etičan može biti čin njegova oblikovanja ako ispunjava oblikovateljev zahtjev da sve djelovanje koje se može moralno procjenjivati (jest) "rad na osobama" ili, točnije,

"baratanje sa stvarima u odnosu prema osobama koje su time pogođene" (Hartman).

U trenutku kada izjavi namjeru da oblikuje Megaron kao vrijednost dobra, oblikovatelj će ovako razumjeti svrhu svoje radnje: svrha radnje nije moralna vrijednost, već vrijednost dobra, točnije, vrijednost stanja stvari; moralna se vrijednost pojavljuje "na leđima akta".⁵ Megaron će kao intendirana vrijednost, ovisno o tome kako je načinjen, u odnosu oblikovatelja i drugih raznovrsnih korisnika pokazati svoju moralnu vrijednost ili nevrijednost, kao što obitavatelj, čuvajući ili zanemarujući Megaron, svoje stanište, može na

4 *Ibid.*: 398.

5 *Ibid.*: 400.

svojim postupcima iskazivati također neku moralnu vrijednost ili nevrijednost.

Megaron će iz svega toga svakako imati i spoznajne vrijednosti, iako neće biti nosilac. Ali će on biću koje u njemu prebiva omogućiti da sazna o "stanovanju", kao što će i svom oblikovatelju omogućiti da sazna "o oblikovanju". Ipak, sam će Megaron kao "stanje stvari" zapravo biti, ma kako jednoznačan i nepromjenjiv u svom krajnjem obliku - onome kada ga jednostavno zovemo kućom, složeni preplet vrlo različitih intencija i njihovih iščitavanja. Zacijelo neće biti jednoznačno određen svojim pojavljivanjem, pa stoga o njegovim svrhovitostima nikako ne možemo zaključivati kao o jednoznačnima, ma kako one istodobne bile. Ne možemo se zadovoljiti samo jednom njegovom "formom", onom koja se "naočigled" pojavljuje: forma Megarona za oblikovatelja će nužno biti slojevita i on će svoju oblikovnu metodu morati temeljiti na transparentnosti svih njegovih slojeva. Utoliko će tek on udovoljiti Aristotelovoj, sad i te kako važećoj definiciji arhitektonike kao svrhovite radnje:

"Ako će za potrebu stvari zvane Megaron dostajati poznavanje njegovih oblika, za proizvodnju stvari zvane Megaron doista će trebati poznavati svojstva materije (ali) i samu supstanciju stvari."

Takva svrhovita radnja svoje će aksiološko opravdanje pronaći samo u slojevanju oblika, od onog ispred, preko onoga u samom obliku, do onoga što stoji iza oblika koji konstituiraju Megaron, bez obzira na to mislilo se pritom na njegovu formu ili i na njegov sadržaj. Upravo ti slojevi moraju za oblikovatelja biti intendirana vrijednost, pa će, ovisno o vrsti i načinu ustrojavanja arhitektonskog oblika, prepoznajući njegovu slojevitost, nastajati i vrijednost intencije, ona vrijednost koja će "upregnuti" morfološke slojeve sustava zvanog Megaron u konkretnu izgradnju cjelokupnosti građevine. Zaključujemo da vrijednosti koje se tiču oblikovatelja doista i nisu vrijednosti koje se nadgrađuju na Megaron, nego su sasvim autentično arhitektonske vrijednosti. Samo budu li one namjera njegova oblikovanja, on može očekivati da će svrhovitost njegova artefakta biti nadgrađena u svim onim drugim klasama vrijednosti. U tom zakonu intencije oblikovatelj sigurno pronalazi motrište koje ga uvodi u perspektivu njegova istraživačkog postupka koji on stoga smije zvati arhitektoničkim.

Jer, dobro kaže Hjelmsov:

"Amorfni fenomen nema nikakvu egzistenciju... poznavanje nekog objekta pretpostavlja poznavanje oblika, a to je posebni put oblika... poznavati pravu prirodu nekog objekta znači naći oblik koji je njegova funkcija."⁶

Temeljeći sve daljnje radnje na morfološkim slojevima, pravilnim razumijevanjem njihovih međuovisnosti i razgraničenja možemo uspostaviti takvu oblikovateljsku praksu koja će doista biti arhitektonika. Usredotočujući svoje istraživanje na vrijednosti utemeljene u morfološkim slojevima, uklanjamo se diktatu drugih disciplina koje oblikovateljskoj praksi nameću svoje nazore i postupke, zamjenjujući opće arhitektonske vrijednosti svojim posebnim vrijednostima. Takve nametnute vrijednosti katkada provode perfidno nasilje nad oblikovanjem, odvođeci ga u paternalizam, u kojemu prava priroda i prava svrha oblikovanja trajno izmiče i oblikovatelju i različitim korisnicima građevine.

⁶ Hjelmsov, L. (1980), *Prolegomena teorija jezika*, GZH, Zagreb:96-105.

2. Opće arhitektonske vrijednosti

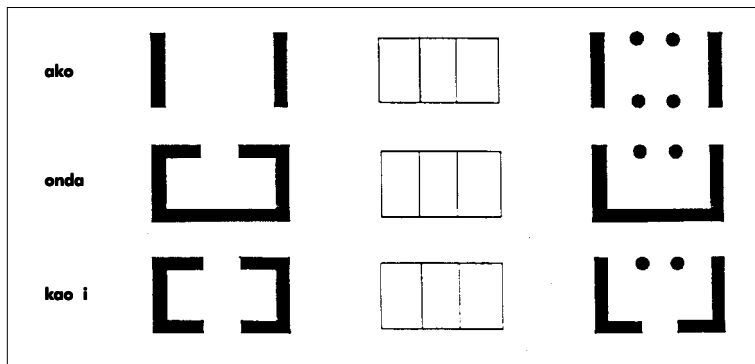
Prostorija razumijeva izraženosti i razgraničenja, a to je formativni proces koji se može odvijati različitim modalitetima. Pritom pod formom mislimo samo i baš na one osobitosti arhitektonske strukture koje su izravno vezane za iskazivanje namjera glede pojavljivanja prostorije, dakle na onaj dio arhitektonske strukture koji se neposredno očituje pozbiljen u materijalu. Pozbiljuje se neka namjera prema razgraničavanju. U materijalnom smislu forma se (kao puno) veže upravo i samo za pojam granice, razdvoja. Međutim, i prostorija kao prislonjeni oblik, usloženjeni entitet za sebe, makoliko svoja određenja primala od granice i njezinih očitovanja, čini stanovitu praznu formu za sebe. Već nas to uvođenje razlike između prazne i pune forme upućuje na poteškoće s razmatranjem ideje forme kao monolitne i cjelovite strukture. Ona će u svakoj malo složenijoj stukturi poprimiti nekoliko različitih aspekata, raslojit će se. To će posljedično značiti dosljednost u izgrađivanju i korištenju, pa će se sva različita očitovanja forme tada sidriti u svoje respektivne - morfološke slojeve. To će također značiti da ispitivanje arhitektonskih fenomena upućuje na različito pojavljivanje forme, njezino izravno, ali i neizravno očitovanje, pa i na različite vrste formi. Forma će, samo u svojoj najpovršnijoj definiciji, zadržati značenje *zauzimanja konkretnog oblika*.

Pri takvoj morfološkoj analizi poslužiti će nam upravo naš Megaron, posebice Sikionska riznica i svetišta u Olimpiji. Ali tada ćemo njezin analogni prikaz, koji nazivamo tlocrtom, modificirati u smislu dosadašnjeg razmatranja koncepta "prostorija". Osim tradicionalnog prikaza, postaviti ćemo i zasebni prikaz prazne forme iz kojega je izostavljeno područje granice koje zovemo razdjelom (sl. 2). Već pritom jasno razlučujemo ta dva očitovanja forme. Najprije izdvojimo ideogram vanjske prostorije od ideograma unutrašnje prostorije, iako jezikom geometrije možemo o njima misliti kao o sukladnima. Iz tog ideograma možemo jednostavno izvesti nekoliko nizova različitih stvarnih prostorija. Očito je da, bez obzira na vrstu granice, taj ideogram pokazuje stanovitu praznu formu, formu kao opseg ili obris, koji označava samo okvire, međe za stanovitu kvantitetu, bez obzira na to je li ta kvantiteta i dana. Prazna forma upućuje, dakle, na niz mogućih sadržaja, ali ni na jedan poseban sadržaj. Taj će posebni sadržaj određivati i vrsta razdjela, i njegov oblik, i moguće "instalacije", bilo to uvođenje energije ili utilitarnih objekata u intendiranu namjenu prostorije. Svojstva razdjela očito će određivati je li to vanjska ili unutrašnja prostorija, hoće li ta prostorija biti atrij, prodavaonica ili arhitektove atelier. Dodana instalacija možda će od te prostorije učiniti kupaočnicu ili otvor za dizalo. Možemo dosljedno ustvrditi da, s obzirom na različitosti razdjela, sva razgraničenja čine niz vanjskih formi u tom smislu da njihova promjena ne znači promjenu biti nego samo modaliteta iste stvari. S morfološkog stajališta ta će formulacija biti dobra, ali je sa sadržajnog stajališta potrebna određena modifikacija.

Promotrimo niz razdjela što smo ih pridružili ideogramu prostorije na slici 3. Svako od njih na svoj poseban način s obzirom na vlastiti oblik, iako ne mijenja osnovnu narav prislonjene prazne forme, bitno mijenja njezin formalni sadržaj. Razdjel, dakle, vrlo određeno sudjeluje pri stvaranju sadržaja svake prostorije, dakle i svih različitih prostorija koje smo izveli iz istog ideograma, for-

SL. 3. Potka i pridruženi niz razdjela

FG. 3. Basis and pertaining series of partitions

malne potke svih tih prostorija. S tog stajališta valja nam govoriti o formi prostorije terminima oformljenosti. Oformljenost će ovdje biti toliko pojmovno vezana i za sadržaj prostorije koliko se pod oformljenošću razumije "dograđenost, cjelovitost sadržaja, ispunjenost odredbama koje mu odgovaraju". Doista, sasvim je jasna razlika koju su nametale dvije granice, na primjer granica vanjske prostorije trijema i ona unutrašnja, granica prodavaonice. Za usporedbu, u *Literaturwissenschaft* nailazimo i na termin *forma kao iskaz* ili *formulacija*, pri čemu forma ulazi u razmatranje samo kao način izlaganja određenog sadržaja, ali ostaje pitanje može li se neki sadržaj izraziti sasvim različitim formama. Sa stajališta naše diskusije to će se moći u najpovršnijem i gotovo apstraktnom smislu, posve izvan stvarnog polja naših oblikovateljskih interesa. Naime, dio sadržaja prostorije definitivno određuje takvu, a ne neku drukčiju oformljenost prostorije koja ovisi o vrsti njezine granice, njezina razdjela. Možemo sigurno ustvrditi da prepoznamo i razlikujemo tri morfološka sloja unutar oblika iste prostorije: njezinu oformljenost, njezinu punu formu i njoj prislonjenu praznu formu. Sva ta tri morfološka sloja iz jednog ideograma izvode niz različitih postvarenja, invarijantna posebnih prostorija. Svaku prostoriju možemo razmatrati i sa stajališta prazne i sa stajališta pune forme, radeći na različitim mogućnostima koje mu pruža oformljenost. U odnosu prema sadržaju, početni ideogram prostorije razumijemo kao koncept forme u herbartovskom smislu, kao objektivno postojeće u relacijama između svih konstitutivnih elemenata prostorije. Ta forma, koja se ne pokazuje u predmetnosti, u materijalu nego iza predmetnosti, nazvat će se potka. S potkom ćemo neprestano raditi u opisivačkom dijelu oblikovanja, ali će ona izranjati iz analitičkog dijela oblikovanja, iz dubine fenomenske parcele iz koje deriviramo predloške i služit će kao transmisija sadržaju i oblicima povoljnoj organizaciji punina i njima prislonjenih praznina. Upravo materijalnom "izradom" potke, njezine izgradnje u pojavnost oblika, pokazat će nam se i onaj morfološki sloj koji Hartman zove *prooformljenost* ili *Durchgeformigkeit*. Taj termin znači da je stanovita svrhovita cjelina izrađena do najfinijih potankosti, da su svi detalji čvrsto povezani i funkcionalni prema cjelini, da tvore harmoniju. Prooformljenost je dovršenost u kojoj posve formalni zahvati određuju kvalitetu i tip tvorevine. Ona ne ostavlja mjesta praznini ni mogućnosti da jedan detalj ili element ne uspostavi relaciju s drugim. Zato takva forma određuje kako će neka stvar "biti ono što ona jest", težeći u konačnici svom idealnom obliku. Prooformljenost će po tom svom

određenju odrediti aksiološki smisao, odredit će može li građevina pretendirati promociji u umjetničko djelo ili, strože, ona će odijeliti arhitekturu od pukog građenja. Samo ispunjenjem tog zahtjeva arhi-tekton će opravdati svoje ime, njegova će izgradnja biti nad-građenje.

Nikako nam ne smije uteći onaj posljednji, najteže uhvatljivi način očitovanja forme, vanjska ili transcendentna forma. Ona, za razliku od klasične forme

"ne određuje esenciju stvari, njena promjena ne povlači za sobom i promjenu stvari koju obuhvaća ili na koju se aplicira. Ona je samo jedan od modaliteta te iste, suštinske stvari. Ona stvar intimno ne dira i ne nosi u sebi nikakve određujuće posljedice".⁷

Bit će drukčija za oblikovatelja, a drukčija za neke druge njezine korisnike. Sudjelovat će u doživljajnom bogatstvu građevine, jer ona pripada konceptu fenomenске parcele na onaj način na koji prenosi stanovite koncepte i kvalitete. Transcendentna forma, naime, doista ostaje ona Kantova subjektivna forma.

Odsad pa nadalje u procesu oblikovanja svrhovite stvari moramo, dakle, računati sa šest morfoloških slojeva: potkom, punom formom, praznom formom, oformljenošću, prooformljenošću i transcendentnom formom. Potka, razdjel, njemu prislonjene praznine i prostorije omeđuju područje u kojemu valja tražiti opće arhitektonske vrijednosti, a prooformljenost i transcendentna forma ostaju područje u kojemu se dograđuju posebne arhitektonske vrijednosti.

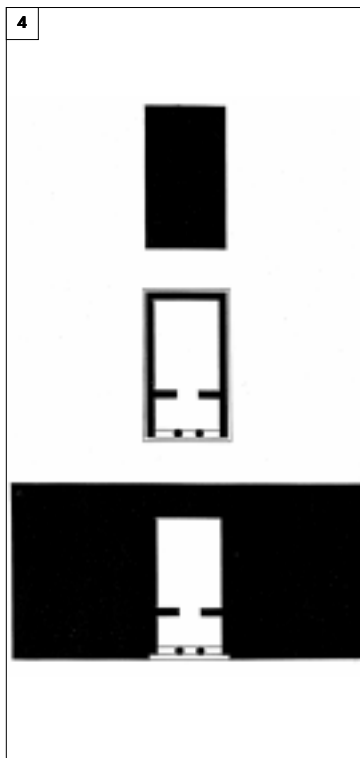
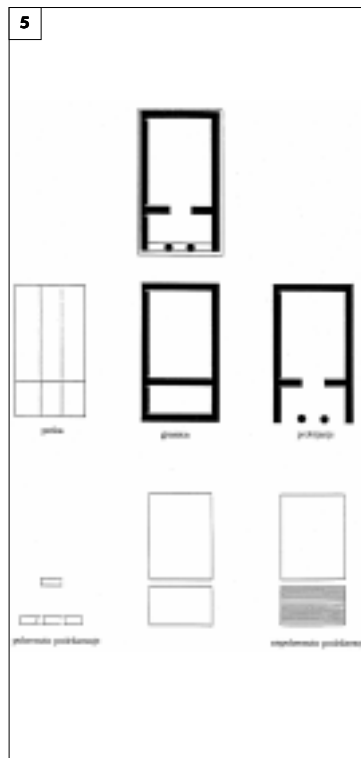
Ako smo doista razumjeli granicu i područje kao ispunjenost i ispraznjenost, onda možemo o prostoriji misliti kao o razdjelu i njemu prislonjenoj praznini. Taj razdjel, koji se postvaruje u punome, jer je tek puno ona vrsta granice koja sedimentira područje iz protežne bezobličnosti prostora, poprima svojstva od različitih vrsta i oblika ispunjenosti. Zid je simbol diobe, on je "dioba-granica-vlasništvo", područje koje omeđuje on i zatvara. Zid je prekinuta komunikacija "s dvostrukom psihološkom posljedicom: sigurnost, gušenje, obrana, tamnica".⁸ Zid stoji između dvije prislonjene praznine, njegova svojstva određivat će i svojstva prislonjenih praznina. Između dvije prazne forme ili između prazne forme i preostalog vanjskog prostora razdjel može biti dvojak. Može biti dovršen, kada granica nigdje nije probijena, ili nedovršen, kada je granica negdje probijena. Probijanje granice nužan je prerogativ dvostrukosti značenja razdjela, da bi se doista moglo prisustvovati razlikovanju *vani* od *unutra*. I dovršeni i nedovršeni razdjel razgraničuju vanjsko područje od unutrašnjega, ali i od područja razdjela samog. Granica je također jedno područje, doista ono između, u kojemu se ispunjenim oblicima tvore prislonjene praznine (sl. 4).

Dovršeni razdjel nužno će odrediti zatvorenu prostoriju, dok će nedovršeni razdjel tvoriti različite otvorene prostorije. Ako se razdjel može *nedovršiti*, prozorom možemo ući ili izaći, a da pritom ne pokrećemo tijelo. Prozor doista simbolizira onu povezanost s vanjskim, drugim, koja je predmet spoznavanja. Promjena semantičkog polja je statična, zahvaljujući prozoru možemo *izići* ili *ući*, a da pritom nikamo ne odemo. Vrata simboliziraju "mjesto prijelaza između dva stanja, između poznatog i nepoznatog".⁹ Njihovo je značenje dinamično jer ona ne označuju samo prolaz već i pozivaju da ga prijeđemo. Vrata su dakle, otvor koji omogućuje ulaz i izlaz, ali i prolaz iz jednog područja u drugo. Probijanje

⁷ Lotman, J. M. (1976), *Struktura umetničkog teksta*, Nolit, Beograd: 302.

⁸ Chevalier, J. i Gherbrant, A. (1989), *Rječnik simbola*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb: 790.

⁹ *Ibid.*: 763.

**SL. 4. Područje razdjela:
dubljenje u punome****FG. 4. Partition territory:
hollowing out in the full****SL. 5. Probijanje razdjela****FG. 5. Breaking through
the partition**

granice radi premještanja iz jednoga semantičkog polja u drugo povezano je s pojmom otvora. Na planu imaginarnoga rupa je bogatija značenjima od puke praznine: bremenita je svim mogućnostima onoga što će je ispuniti ili onoga što će proći kroz njezin otvor, ona je puna čekanja ili iznenadnog očitovanja kakve prisutnosti.¹⁰ Između otvora u razdjelu i razdjelu prislonjene praznine razlika je kao između lišenosti i ništavila. Probijanje granice, vrata, prozor ili stubište otvaraju unutrašnjost prema izvanjskome ili vanjsko prema drugome. Stubište je srodno simbolici osi svijeta,

"ono je klasični uzlazni simbol koji ne označuje samo uspinjanje u spoznaju nego i integralno uzdizanje cijelog bića. Ono ima i negativni aspekt: to je silazak, pad, povratak na Zemlju ili u podzemni svijet. Stubište, naime, povezuje tri kozmička svijeta, u njemu, a ne u stupu, sabire se sva drama uspravnosti".¹¹

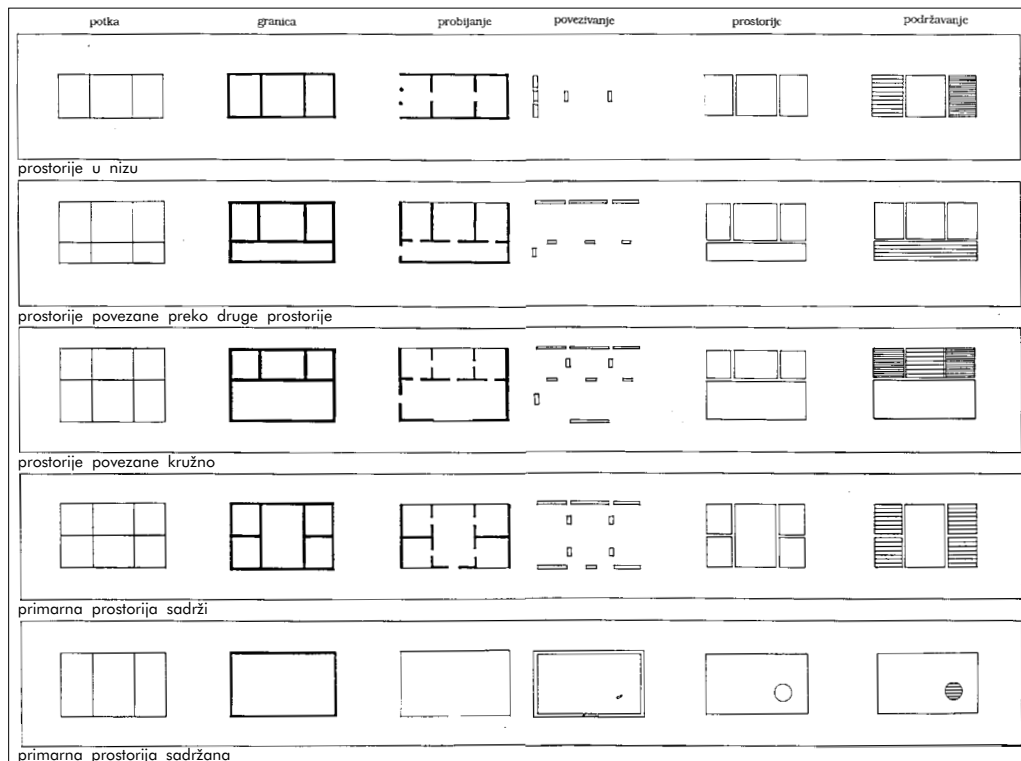
Stubište je dinamičko načelo svladavanja razina. Stup kao bitni element nošenja samo predočuje okomitu os građevine povezujući njezine različite razine.

"Stup je skupljač sile, pa se često uzima kao cjelina"¹².

Može se razumjeti i kao ostatak dubljenja u punome, atrofija granice do njezine krajnje smislenosti.

To nas navodi na razlikovanje ideje *stupa* i *prozora* kao nepokretnog probijanja granice, a *vrata* i *stubišta* kao pokretnog probijanja granice s obzirom na respektivne ravnine u kojima su granice položene. Jer, da bismo uopće odgovorili intenciji nastanjanja, dakle habitacije, što i potječe od lat. *habeo* - imati, posjedovati, prostoriji moramo prisustvovati. Od općosti izdvojena, razgraničeno i ispunjeno mora se otvoriti. Granica, razdjel, mora se probiti. Sva

10 *Ibid.*: 571.11 *Ibid.*: 647.12 *Ibid.*: 648.

se daljnja *prostorna* značenja u arhitektonskoj teoriji izvode upravo iz činjenice *prolaženja* kroz propusnost granice, prolaženja kao različitih događaja probijanja razdjela (sl. 5). Prostorija može jednom biti unutrašnja, a zatim opet vanjska, zatvorena kada vratima dovršimo razdjel, otvorena kada vrata samo naznačuju prolaz. To nam višeznačje kaže da se formalni temelj doživljajnog bogatstva prostorije nalazi upravo u oblicima i vrstama razdjela.

Naime, probijanje čini otvor, ta lišenost pripada razdjelu. U punome i samo preko njega u području granice, u tom području između, odvija se sve zbivanje arhitektonike. Dvršen ili nedovršen, razdjel se primarno doživljava plošno. Njegova su lica, vanjsko ili unutrašnje, uvijek ravnine između kojih je područje razdjela, njegova stanovita debljina. Ta činjenica zadebljanja daje razdjelu svojstvo podržavanja prislonjene praznine. Razlika između razgraničavanja i podržavanja je u ostatku. Razlikujemo stoga podržavanje bez ostatka, tkanje jurte u stepi, podržavanje s ostatkom, zemljanu stijenu zemunice u toj istoj stepi, kao dva krajnja slučaja, atrofiju i hipertrofiju granice. Nepokrenuto podržavanje ostavlja doživljaj razdjela u ravnini, a okrenuto podržavanje premješta ga prema volumenskome. Pokrenuto probijanje i pokrenuto podržavanje takva su osebujna svojstva razdjela koja omogućuju usložnjeno povezivanje prislonjenih praznina. Pri pokrenutom probijanju u sustav se uvodi jedno pokrenuto područje praznoga, a pri pokrenutom podržavanju jedno pokrenuto područje punoga. U važećim terminima teorije ta se dva pokrenuta područja zovu *promenade* i *poche*.

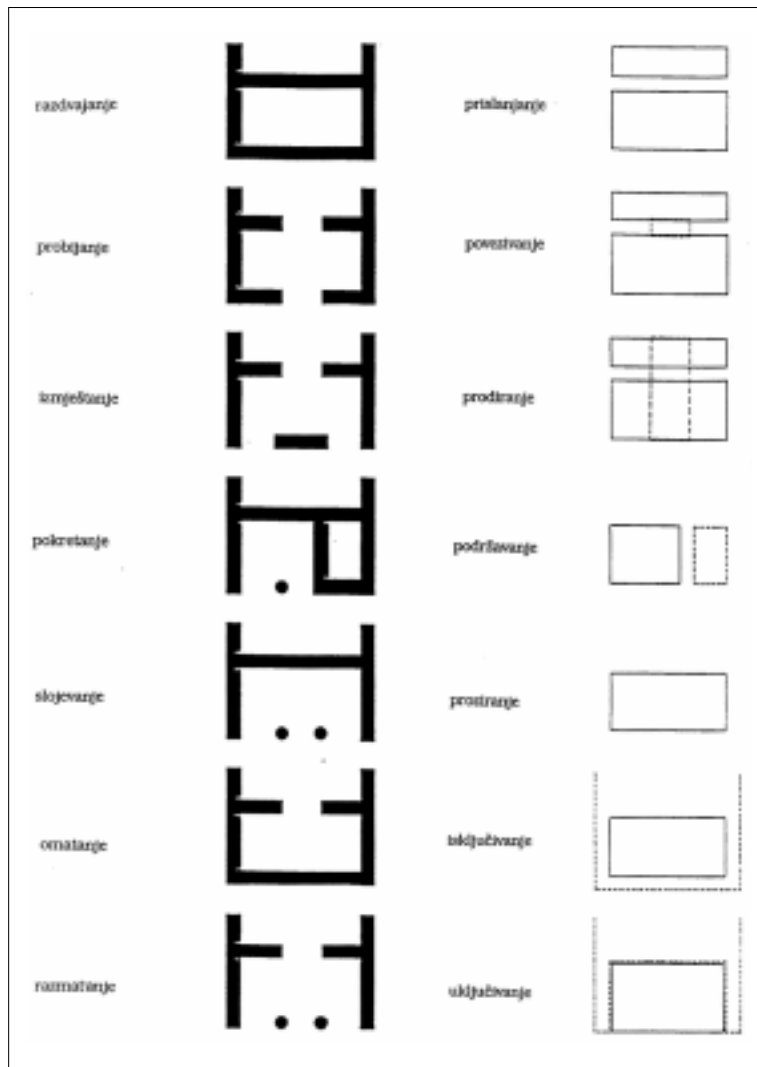
Termin *promenade architecturale* (koji s kreativnom izvrsnošću rabi Le Corbusier) preuzet je iz neoklasicističke teorije. Barokne pove-

SL. 6. Povezivanje prostorija
FG. 6. Connecting rooms

nijencije, *axis par excelance*, promenade iza geometrije inaugurira sasvim konkretan niz fenomena, napose put inicijacije. Prenaglašena u "tajnoj znanosti",¹³ ona je put u kuću, produženi slijed doživljaja očišćenja, put od vanjskoga prema unutrašnjemu. Upotrebljavajući termine iz prakse, ona upućuje na zamamnu mogućnost svakidašnjeg užitka *inicijacije* prodiranjem u kuću, od prostorije do prostorije, od razdjela do razdjela, nizanjem svakovrsnog iskustva. Poput labirinta sazdanoga od predvidivih i nepredvidivih veza, promenade povezuje pojedine prostorije, pojedina njihova mjesta u smisaonu cjelinu koja naposljetku mora omogućiti "ulaz Minotauru". Ta Arijadnina nit nije nipošto simbolički ekstrakt, već vrlo utilitarna shema ukupnih probijanja granice u izmiještanju iz jednog semantičkog polja u drugo. Jednostavno rečeno, prostorije doista očekujemo, ali je doživljaj njihova otkrivanja poput svojevrsnog prodiranja u kuću, od razdjela do razdjela, slijedom neke promenade, uz očitovanje uputa za upotrebu na svakim vratima, na svakoj stubi. Promenada je materijalni zapis odvojenih susreta s arhitektonskom predmetnošću. Prema Venturiju i Dennisu, *poche* se očituje na tri razine: od stubišta u tkivu zgrade, prostorije unutar zgrade, do prostorije izvan zgrade.¹⁴ Drži se da granica, s obzirom na svoju zadaću u odnosu prema praznoj formi, mora biti diferencirana ne samo probijanjem nego i stanovitom hipertrofijom, u fizičkome, pa tako i sadržajnom smislu. Prema tome, ona bi mogla imati i stanovite šupljine. To zahtijeva uvođenje hijerarhije između prislonjenih praznina, pa ćemo razlikovati ne samo formativne od neformativnih prostorija nego i primarne od sekundarnih formativnih prostorija. Time ponajprije činimo distinkciju između (formalnih i sadržajnih) elemenata potrebnih da se pojmi osnovni karakter građevine, njezina oformljenost, i onih drugih, koji preostaju kao svojevrsna dopuna osnovnom liku. Takva diferencijacija nije samo prihvatljiva već i poželjna upravo radi razlikovanja oformljenosti i proformljenosti. Oformljenost će se zadržati na osnovnim likovima te distribuciji razdjela i prislonjenih praznina, dok će proformljenost zahtijevati probijanje i povezivanje te potpuni rad na svim ostacima. Ista diferencijacija ukida, nadalje, izravnost, reciprocitet između dvaju skupova prostorija, ona proširuje, dinamizira granicu i obogaćuje njezin doživljaj navodeći nas posve na potrebu oblikovanja preostatka. Definiran "debljinom", *poche* se kalemi na potku razlikom između kuverte i kutije, iako su obje ambalaže. *Poche* time stupnjuje oblikovanje, i to tako da se ukida reciprocitet između punoga i prznoga što ga po definiciji predlaže potka. I doista, jednostavna struktura Megarona upućuje na veće pridavanje pozornosti području punoga nego području prznoga, neovisno o konstrukcijskim potrebama. Zato radikalizirani *poche* može otkriti i iskoristiti svaku priliku u kojoj se nekoliko prostorija svode na neku drugu, potirući njihove nesvodive razlike između. To *između* je razdjel shvaćen kao kontejner, a ne kao ovojnica: u razmeđu sređenom zadaćom oblikovanja, od detalja do totala, uvijek uz oblikovanje mjestom, uskladištena je specifično arhitektonska poruka za upotrebu, koja se prevodi otkrivanjem doživljajnog *pochea*. Tek takvo podržavanje otkriva očito neočitim, pretpostavljajući pri upotrebi kreativni napor. Podržavanje, dakle, zahtijeva i određeni stupanj složenosti sustava građevine. Budući da takva složenost uprostoravanja raste sa sve izraženijim diferenciranjem razdjela, time se povećavaju i mogućnosti podržavanja. Razmotrimo li moguće načine povezivanja različitih prostorija, pokazat će se pet osnovnih načina njihova grupiranja, kako pokazuje crtež: prostorije u nizu, prostorije povezane drugom prostorijom, prostorije povezane kružno, primarna prostorija sadržana, primarna prostorija sadrži (sl. 6).

13 Vidler, A. (1987), *The Witing of the Walls*, Princeton Architectural Press, Princeton:87.

14 Venturi, R. (1966), *Complexity and Contradictions in Architecture*, MOMA, New York

SL. 7. Parovi općih arhitektonskih vrijednosti

FIG. 7. Pairs of general architectural values

Pritom jasno uočavamo dvije važne osobitosti usloženosti razdjela. Najprije s obzirom na način probijanja, odnosno vrstu povezivanja prislonjenih praznina, a zatim i s obzirom na odnos koji prostorije zauzimaju međusobno unutar osnovnog razdjela.

U prvom primjeru prostorije su povezane u nizu, poredane sukcesijom probijanja razdjela. Pokrenuto je područje u cijelosti sadržano unutar praznina prema kojima je izražena namjera povezivanja. Kada se, međutim, to pokrenuto područje izmjesti izvan prostorija koje želimo povezati, nastaje vrlo specifičan odnos prodiranja. Iako se i u drugom i u trećem primjeru u izmješteni pokrenuti prostor prodire prostorijama koje želimo povezati, u drugom primjeru on je u cijelosti promenade, dok u trećem primjeru postaje polivalentna "velika prostorija". Kada izmještenu promenu kombiniramo sa sadržanom promenadom, nastaje udvajanje, a naposljetku i kružni tok. Tada govorimo o ambivalentnom autoritetu smjera.

15 Pritom strogo odjeljujemo opće od posebnih arhitektonskih vrijednosti, ali i obje te autentično arhitektonske skupine vrijednosti od drugih, na njih dograđenih vrijednosti, posebno onih iz drugih disciplina koje se nameću nekritičkima i za arhitektoniku neprikladnim analizama. Za razumijevanje pojma umjetničkih i stilskih vrijednosti koje se dograđuju na te autentično arhitektonske vrijednosti poslužit će poglavlje *O kategorijama apsolutnog i relativnog u teoriji arhitekture: relativno trajne i apsolutno promjenjive kvalitete u arhitektonskom stvaralaštvu*, u cijelosti uvršteno u: Mohorovičić, A. (1975), *Prilog analizi nekih osnovnih problema teorije arhitekture*, Acta Architectonica, Zagreb: 107-116.

Velika prostorija upozorava na drugo važno svojstvo grupiranja prostorija. Ona je, naime, najčešće i primarni lik, primarna organizacijska praznina koja podržava sekundarne organizacijske praznine ili one podržavaju nju. Ta druga vrsta podržavanja, ne na razini razdjela nego na razini prostorije, osnovni je organizacijski modalitet preko kojeg sustav građevine pribavlja izraženost. Zato primarna praznina može biti sadržana u sekundarnim prazninama ili može sadržavati sekundarne praznine.

Različite kombinacije načina grupiranja prostorija i mnoge konzekvencije njihovih povezivanja i podržavanja dosljedno mijenjaju stanja prislonjenih praznina.

Tako se pojavljuju ovi dualiteti (sl. 7):

razdvajanje	→	prisanljanje	(1)
probijanje	→	povezivanje	(2)
izmještanje	→	prodiranje	(3)
pokretanje	→	podržavanje	(4)
slojevanje	→	proziranje	(5)
omatanje	→	isključivanje	(6)
razmatanje	→	uključivanje	(7).

Tih sedam najizrazitijih dualiteta zapravo su opće arhitektonske vrijednosti za kojima tragamo. Samo tako izražena, ta se udvojenja iskazuju kao autentične arhitektonske vrijednosti, posve autonomne i posve nekontaminirane bilo kojim kriterijima vrednovanja izvan arhitektonike same kao svoga jedinog načina pokazivanja.¹⁵

■

Literatura • Bibliography

1. **Chevalier, J. i Gherbrant, A.** (1989), *Rječnik simbola*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb: 790
2. **Hartman, N.** (1979), *Estetika*, BIGZ, Beograd
3. **Hjelslev, L.** (1980), *Prolegomena teorija jezika*, GZH, Zagreb: 96-105
4. **Lotman, J. M.** (1976), *Struktura umjetničkog teksta*, Nolit, Beograd:302
5. **Mohorovičić, A.** (1975), *Prilog analizi nekih osnovnih problema teorije arhitekture*, Acta Architectonica, Zagreb:107-116
6. **Venturi, R.** (1966), *Complexity and Contradictions in Architecture*, MOMA, New York
7. **Vidler, A.** (1987), *The Writing of the Walls*, Princeton Architectural Press, Princeton:87

Summary • Sažetak**Axiological Analysis of Architectural Form**

Axiological analysis is necessary in the methodological effort to free architectural design from the paternalism of analytical and descriptive methods taken over from other scholarly disciplines.

This will help establish a superior philosophical position that divides architectural research into general architectural values, those that exist within architecture itself, and special architectural values, those that exist outside architecture as a superstructure on general architectural values.

It is first necessary to discuss the concept of values, their extent and content in the architectural sense, and then establish them on the level of the morphological analysis of architectural form. This is how we derive morphological strata. These morphological strata are in the service of expression and delimitation, which we interpret through the appearance of the room as a system of full spaces and attached empty spaces. Here phenomenological interaction is based on material, from which we build a series of combinations whose analysis leads to the establishment of general architectural values defined as the duality of the full and the empty phenomenon.

Nikola Polak

PROSTOR

ISSN 1330-0652
CODEN PORREV
UDK • UDC 71/72

GOD. • VOL. 5(1997)
BR. • NO. 2(14)
STR. • PAG. 201-400
ZAGREB, 1997.

srpanj - prosinac • July - December

N. Polak: Aksiološko razmatranje ...

Pag. 239-254